

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 330.341:330.837

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТРУКТУРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Бодров В.Г., д.е.н.

ДВНЗ «Національна академія державного управління при Президентові України»

Прушківська Е.В., д.е.н.

ДВНЗ «Запорізький національний технічний університет»

У статті представлені теоретичні дослідження якісних характеристик інституціонального середовища національної економіки України в контексті прогресивних структурних перетворень. За результатами проведеного теоретичного аналізу нами було виявлено специфічні риси інституціонального середовища та їх вплив на економіку країни. Складові інституціонального середовища національної економіки України формуються та функціонують на основі індустріальних цінностей, що входить в протиріччя із її секторальною структурою де переважає третиний сектор. Крім того, свою специфіку має стереотип споживання – надмірне споживання при обмеженості товарів народного споживання. Означені невідповідності між постіндустріальною моделлю «цілого» та індустріальною моделлю «функціонування» призводять до соціальної напруги у суспільстві та зниженню ефективності функціонування економіки. Запропоновано значні культурні надбання нації використовувати як джерело розвитку. Отримані результати можуть бути використанні для подальшого теоретичного та практичного дослідження особливостей інституціонального середовища національної економіки України та його впливу на структурні перетворення.

Ключові слова: інституціональне середовище, індустріальні цінності, неформальні інститути, стереотипи споживання

UDC 330.341:330.837

INSTITUTIONAL FACTORS OF NATIONAL ECONOMY DEVELOPMENT UKRAINE IN THE CONTEXT OF STRUCTURAL REFORMS

Bodrov V.G., Doctor of Economic Sciences

National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

Prushkovskaya E.V., Doctor of Economic Sciences

Zaporozhye National Technical University

The paper presents theoretical studies of the qualitative characteristics of the institutional environment of the national economy of Ukraine in the context of progressive structural transformations. According to the results of the theoretical

analysis we have identified the specific features of the institutional environment and their impact on the economy. The components of the institutional environment of the national economy of Ukraine are formed and function on the basis of industrial values, this is in conflict with the sectored structure, where prevails the tertiary sector. In addition, the stereotype of consumption has its own specifics – an excessive consumption with limited consumer goods. These discrepancies between the industrial model of «functioning» and the post-industrial model of the «whole» lead to social tensions and reduce the efficiency of the economy. Significant cultural heritage of the nation is proposed to use as a source of development. The results can be used to further theoretical and practical studies of the institutional framework of the national economy of Ukraine and its influence on structural changes.

Keywords: institutional environment, industrial value, informal institutions, patterns of consumption.

Актуальність проблеми. Цивілізаційний рух суспільства свідчить про постійні зміни, які відбуваються безперервно та мають різноплановий характер: від внутрішніх духовних змін самої людини до перетворень навколишнього світу в цілому. За останні двадцять років в Україні, як і в світі, відбуваються стрімкі зміни в соціальному та економічному просторі. Об'єктивні глобалізаційні процеси, які охопили весь світ, неоднозначно впливають на розвиток національної економіки. Проте, слід зазначити, що глобалізація не нівелює і не ліквідує національні кордони в прямому розумінні цих процесів. Світове господарство сьогодні складається із сукупності взаємопов'язаних національних економік. Таке розуміння сучасних тенденцій мотивує національні господарства на розвиток з урахуванням національних особливостей та світових процесів. Це завдання є нелегким і потребує постійного пошуку креативних шляхів його вирішення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Шукаючи нові джерела розвитку та економічного зростання, світова наукова думка дійшла висновку, що не тільки від ресурсної складової залежить економічне зростання країни, але й багато в чому визначається інституціональними змінними. Дослідження впливовості цих змінних на інституціональний розвиток у вітчизняній науці сьогодні значно активізувалося й охоплює широке коло питань: від аналізу власне інститутів до інституціональної архітекτονіки. Такі українські дослідники, як Т. Гайдай, А. Гриценко, В. Дементьєв, А. Задоя, В. Ліпов, Н. Литвиненко, Г. Пилипенко,

В. Тарасевич [1-7] та інші плідно працюють в царині інституціональних досліджень. Завдяки їх науковим роботам сьогодні у науковій спільноті сформовано уявлення про те, що реальна економіка – це, в першу чергу, комплекс людських взаємодій. Люди як об'єкт і засіб економічного розвитку не існують в ізоляції – вони взаємодіють між собою таким чином, що кожен учасник економічного процесу є одночасно, і дійовою особою зі своїми цілями, і об'єктом, на який зорієнтовані інші діючі особи. Така подвійна природа економічних взаємодій вимагає упорядкованості, яка досягається через економічні механізми, формальні й неформальні інститути.

Останні задаються широким культурним контекстом – загальними переконаннями, цінностями, традиціями, на яких вибудовується повсякденне життя людей і формується їх суб'єктивно-ціннісне ставлення до багатства, праці, влади, свободи тощо. Ці елементи економічної свідомості здійснюють вплив на те, як думають і діють члени певної групи по відношенню до економічної дійсності, зумовлюють їхню економічну поведінку і визначають напрями економічної діяльності, які, у свою чергу, сприяють або протидіють економічному розвитку. Виявлення таких елементів і врахування їх особливостей при формуванні напрямів економічної політики відіграє важливу роль, оскільки дозволяє розробити й застосувати такі важелі впливу на економіку, які відповідають «духу» народу, сприяють кумуляції його енергії на розбудову нової реальності [8].

Як відомо, з розвитком суспільства, а також трансформацією економічної системи відбуваються зміни формальних та неформальних правил, які утворюють інституціональне середовище функціонування національної економіки. Руйнація старої і формування нової структури економіки завжди відбуваються у певному інституціональному середовищі, яке або сприяє перетворенням, або їх уповільнює. Тому для проведення ефективних реформ надзвичайно важливим є розуміння особливостей функціонування інституціональної структури національної економіки, а також урахування цієї специфіки при розробці заходів структурної політики держави.

Метою даної статті є виявлення якісних характеристик того інституціонального середовища, в якому функціонує національна економіка України, а також розробка напрямів її модернізації в контексті прогресивних структурних зрушень.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що при дослідженні специфіки функціонування національної економіки складним завданням є діагностика тієї складової інституціонального середовища, яка складається з неформальних норм та правил. Останні є похідними від культури і пов'язані з ментальністю певного народу. Тому встановлення специфіки функціонування неформальних інститутів певної національної економіки неможливе без виявлення культурних розбіжностей між націями та їх ментальних особливостей.

У другій половині ХХ ст. з'явилися методики, які на основі кількісного аналізу порівнюють ментальність національних культур різних країн. Їх основоположником вважається нідерландський учений Г. Хофстед, який за допомогою математичних методів описав та схарактеризував ціннісні системи, які домінують у різних країнах та етнічних групах [9]. Найбільш важливими економетричними показниками у методиці Г. Хофстеда є характеристики таких цінностей, як індивідуалізм та дистанція влади. Вчений науково обґрунтував безпосередній зв'язок індикаторів національної культури з соціально-економічним розвитком (рівень доходів, зростання населення, нерівномірність розподілу доходів) і здійснив класифікацію національних моделей за особливостями неформальних інститутів на основі двох критеріїв – конфесійної господарської етики та національної економічної ментальності, вимірюваної за індексами індивідуалізму та дистанції влади. На перший погляд, ці критерії є діаметрально протилежними, але шляхом емпіричного аналізу вчений довів, що вони є залежними один від одного.

З часом для діагностики ментальності стали застосовуватися нові методики кількісного аналізу національних відмінностей, авторами яких є Р. Інглхарт, Ш. Шварц, Ф. Тромпернаарс [10]. Методологічні підходи цих дослідників спрямовані на виявлення рухливості базових цінностей. Р. Інглхарт для дослідження динаміки цінностей започаткував дослідження, яке отримало назву «Всесвітнього огляду цінностей» (World Values Survey). Цей проект діє майже 30 років і охоплює 75 країн світу, в яких проживає понад 85% населення земної кулі [11]. На основі власної методики Р. Інглхарт дослідив цінності 65-ти країн за показниками «виживання/самовираження» та «традиційних/секулярно-раціональних» цінностей. Переважання «традиційних/секулярно-

раціональних» цінностей учений пов'язує з процесом індустріалізації країни, а домінування цінностей напрямку «виживання/самовираження» є характерною особливістю постіндустріального суспільства. Тобто на основі факторного аналізу цінностей учений розподілив країни на індустріальні та постіндустріальні.

Результатом емпіричних досліджень ученого стала класифікація країн у залежності від показника ВВП на душу населення. Цінності самовираження домінують у країнах, де ВВП на душу населення перевищує 15 тис. дол. на рік (переважно країни постіндустріальної стадії розвитку); а цінності виживання характерні для країн, де цей показник менше 2 тис. дол. на рік (країни переважно індустріальної стадії розвитку). Таким чином, було доведено безпосередній зв'язок між цінностями та економічним розвитком, а також показана траєкторія зміни цінностей у багатьох країнах у напрямку постіндустріального суспільства. Важливим є висновок ученого про те, що країни пострадянського простору, в тому числі й Україна, демонструють протилежні зрушення в цінностях, тобто не в напрямку постіндустріального, а навпаки – індустріального спрямування.

Наша точка зору корелюється з результатами досліджень вченого, адже, характеризуючи секторальну структуру економіки за трисекторною моделлю, в якій ми виокремлюємо модель «цілого» та модель «функціонування», спостерігається різні тенденції цивілізаційного руху. Згідно з моделлю «цілого» (кількісне співвідношення між секторами) Україна демонструє рух до постіндустріального суспільства, а за моделлю «функціонування» (виділення кількісних та якісних, ендогенних та екзогенних чинників у межах певного середовища) вона показує індустріальний тип розвитку та переважання індустріальних цінностей. Цей висновок є ще одним свідченням впливовості на секторальну структуру національної економіки інституціонального середовища. Модель цілого позбавлена впливу інститутів, у той час як модель функціонування його враховує. Відповідно, за кількісним співвідношенням між секторами (де національна економіка виглядає як така, що рухається до постіндустріалізму) не можна робити висновки відносно реальної траєкторії руху економічної системи. Тільки поєднання кількісних факторів з якісними, ендогенних чинників із екзогенними у межах

певного інституціонального середовища (що є умовою моделі «функціонування») дозволить виявити дійсні напрямки зміни секторальної структури економіки.

Інституціональні чинники є суб'єктивними, оскільки їх обрання та дієвість залежить від свідомого чи стихійного вибору суспільства. Формальні та неформальні інститути визначають механізм використання об'єктивних ресурсів для створення національного багатства та опосередковано формують структуру економіки. Таким чином, різноманітність формальних та неформальних інститутів, а також їх співіснування в різні історичні періоди певної країни, на наш погляд, є одним із чинників формування структури національної економіки загалом та секторальної структури зокрема.

Важливо зазначити, що переважна більшість формальних інститутів, які забезпечують функціонування національної економіки на сучасному етапі не є «вирощеними» в Україні, а механічно перенесені з інших, більш ефективних економічних моделей розвинутих країн. Відповідно, не будучи адаптованими до неформальних інститутів нашої країни, вони не можуть бути ефективними. Практика переконує, що такі інститути не сприяють формуванню прогресивної секторальної структури, а більш схильні поглиблювати структурні диспропорції. Таким чином, вітчизняні правові та регулюючі інститути, які є основою формальної складової інституціонального середовища національної економіки, мають бути приведеними у відповідність з інститутами неформальними.

Неформальні інститути, які в реальній економічній практиці виступають як норми і правила, є похідними від культури. Вони визначаються переконаннями, цінностями, традиціями, і на їх основі вибудовується повсякденне життя людей та формується їх суб'єктивно ціннісне ставлення до світу. В основі неформальних інститутів економіки знаходяться так звані господарські цінності, які є формою прояву всього комплексу ціннісних відносин у сфері відтворювальної діяльності людей. Ці цінності виражають прийняті в суспільстві стійкі уявлення про те, які види економічних відносин та їх форми (власність, багатство, влада, статус, джерела і форми отримання доходу) є найбільш значущими для членів суспільства. Як і інші цінності, цей вид цінностей пов'язаний із господарською культурою. Остання є сукупністю традицій та власне цінностей, які впливають на господарську поведінку

економічних суб'єктів. Основними елементами господарської культури є стереотипи споживання, організаційні форми, принципи взаємодії господарюючих суб'єктів (рівності, свободи, дискримінації, справедливості), релігійний світогляд, трудова етика, ставлення до зарубіжного досвіду (рис. 1).

Рис. 1. Елементи господарської культури

Господарська культура формується впродовж тривалого історичного періоду та є визначальною у забезпеченні економічного розвитку. З цього приводу. Д. Лендес зазначає, що «Макс Вебер мав рацію. Якщо ми можемо взяти уроки з історії економічного розвитку, то цей урок звучить так: практично все залежить від культури...» [12, с. 420].

В українській економіці є значні культурні надбання нації, які необхідно культивувати й використовувати як джерело розвитку. Це стосується трудової етики та працелюбності українців, які характеризують їх здатність до праці і можуть бути стимулом не тільки до праці як такої, але й відповідати принципу «жити, щоб працювати», який сприяє самореалізації. Ця риса може бути використана при розробці стратегії структурної політики України в напрямку розвитку працевістких галузей, які є традиційними в українській економіці, а також розвитку нових високотехнологічних галузей.

У релігійному світогляді українців переважає православне віросповідання. Православна віра надає перевагу духовному збагаченню людини, при цьому відводить другорядну роль матеріальному збагаченню. На наш погляд, вищезазначені світові прогресивні духовні цінності в українському суспільстві можна культивувати не тільки шляхом релігії, але й через ідеологію. Наприклад, через засоби масової інформації та за допомогою інформаційних технологій пропагувати

високі цінності, які згодом переростуть у переконання, а далі стануть традицією у поведінці, тобто реалізувати принцип інформація – переконання-традиції, необхідність якого ми розглядали вище.

Важливим чинником формування секторальної структури є стереотипи споживання. Про це свідчить мікроекономічний аналіз поведінки споживачів у постіндустріальних та доіндустріальних країнах. Наприклад, для постіндустріальних країн характерна психологія престижного споживання, де загальноприйнятим є різноманітність та надмірність споживання благ, модні тенденції, попит на товари та послуги, які мають високий коефіцієнт еластичності за доходом. Для доіндустріальних країн домінуючою є психологія прожиткового мінімуму, за якої обсяг споживання благ не стимулює економічне зростання та розвиток нових галузей. У країнах із трансформаційною економікою вплив споживання на секторальну структуру має свої особливості, які пов'язані з дефіцитністю галузей споживчого попиту, тобто обмеженість товарів народного споживання. Відповідно, не набули необхідного розвитку галузі легкої, харчової промисловості та інфраструктурні галузі сфери послуг. Але з формуванням ринкової економіки в цих країнах споживання деякою мірою перетворилося на надмірне.

В цілому, з теоретичної точки зору, зростання споживання веде до позитивних та негативних наслідків. Позитивним є розвиток галузей споживчого сектору, що в результаті покращує структуру економіки. До негативних наслідків можна віднести те, що розширення споживчого попиту в сучасних умовах відбувається за рахунок імпорту. Зокрема, в Україні у 1 півріччі 2013 року зростав достатньо високими темпами імпорт продукції споживчого призначення: продуктів АПК – на 18,5%, промислових виробів – 27,3%, фармацевтичних продуктів – 14,9 % [13]. Цей недолік може бути ліквідований шляхом політики імпортозаміщення та розвитку національного виробництва, що в результаті призведе до прогресивного розвитку та мінімізації диспропорцій секторальної структури економіки.

Із вищезазначеного слідує, якщо розглядати стереотипи споживання крізь призму цивілізаційного руху суспільства від первинного до вторинного, а згодом до третинного сектору, то варто підкреслити, що попит на послуги зростає більш швидшими темпами,

тобто сприяє розвитку третинного сектору, ніж попит на товари двох інших секторів. Підтвердженням цього є сучасна структура витрат споживачів, де послуги є домінуючими. Разом із цим, стереотипи споживання проектують також ставлення і до праці, і до багатства та інших елементів господарської культури.

Висновки. Таким чином, складові інституціонального середовища національної економіки України формуються та функціонують на основі індустріальних цінностей, що входить в протиріччя із її секторальною структурою де переважає третинний сектор. Крім того, свою специфіку має стереотип споживання – надмірність споживання при обмеженості товарів народного споживання. Означені невідповідності між постіндустріальною моделлю «цілого» та індустріальною моделлю «функціонування» призводить до соціальної напруги у суспільстві та зниженню ефективності функціонування економіки. Для усунення означених невідповідностей необхідно використовувати культурні надбання в трудовій етиці та працелюбність українців при розробці стратегії структурної політики України. Слід зазначити, що такі стратегії повинні носити довгостроковий характер, оскільки формування ефективних норм, правил та інститутів потребує значного часу.

Отриманні результати можуть бути використанні для подальшого теоретичного та практичного дослідження особливостей інституціонального середовища національної економіки України та його впливу на структурні перетворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гриценко А. А. Иерархия и сетевые структуры в институциональной архитектонике экономических систем / А. А. Гриценко // Наук. пр. Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – Вип. 31–1 (117). – Донецьк: ДонНТУ, 2007. – С. 51–55.
2. Гайдай Т.В. Інституційно-еволюційний підхід у дослідженні інверсійного типу системної трансформації / Т.В. Гайдай // Наук. пр. Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – Вип. 37–1. – Донецьк: ДонНТУ, 2009. – С. 85–89.
3. Дементьев В.В. Институты и поведение: социальный подход / В.В. Дементьев // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серія: економіческая. – Выпуск 38-2. – Донецк, ДонНТУ, 2005. – С.5-19.

4. Задоя А. А. Взаимодействие рыночной и государственной координации / А. А. Задоя, А. Н. Пилипенко // Journal of Economic Regulation (Вопросы регулирования экономики) – 2012. – Т.3. – № 1. – С. 54– 68.
5. Липов В.В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем: монография / В.В. Липов. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2011. – 484 с.
6. Литвиненко Н.І. Економічна ментальність українців та проблеми її діагностики у трансформаційній економіці / Н.І. Литвиненко, Г.М. Пилипенко // Науковий Вісник НГУ. – 2009. – № 10. – С. 94-98.
7. Тарасевич В.Н. Институциональная эволюция: контекст взаимодействий / В.Н. Тарасевич // Экономическая теория. – 2010. - № 4. – С. 15 – 23.
8. Прушківська Е.В. Соціокультурні аспекти економічної свідомості українців [Текст] / Е.В. Прушківська, Г.М. Пилипенко, Н.І. Литвиненко // Економічний вісник НГУ. – 2013. – №1 (41). – С. 34–
9. Hofstede G. Cultures and Organizations (Software of the Mind) / G. Hofstede. – L. : Harper Collins Publishers, 1994. – 196 p.
10. Лебедева Н., Татарко А. Ценности и социальный капитал как основа социально-экономического развития [Текст] / Н. Лебедева, А. Татарко // Журнал институциональных исследований. – 2010 –№1 – С. 17–35.
11. Inglehart R. Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values / R. Inglehart, W. Baker // American Sociological Review.- February. – 2000. – Vol.65. – P. 19–51.
12. Landes D. Revolution in time: clocks and the making of the modern world / D. Landes.–Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 2000.– 518p.
13. Міністерство економічного розвитку і торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua> (дата звернення 27.09.2013). — Загол. з екрана.